

Ocena
rozprawy doktorskiej mgr Moniki Kozłowskiej-Adamczak
pt. „Przestrzeń turystyczna Krajny”

Przedstawiona do oceny rozprawa doktorska jest opracowaniem obszernym, liczącym 293 strony, w tym tekst zasadniczy liczy 272 strony. Na materiał ilustracyjny składa się 76 rycin oraz 82 tabele i 19 fotografii lub bloków fotografii; praca zawiera też aneks składający się z 19 załączników zawierających wzory przeprowadzonych ankiet, większe tabele oraz macierze korelacji zmiennych. Wykaz literatury obejmuje 132 pozycje, ponadto wykorzystano liczne źródła kartograficzne, internetowe i archiwalne, a także akty prawne. Niemal w całości jest to literatura polskojęzyczna, tylko pięć pozycji wydano w językach obcych (trzy w angielskim i dwie w niemieckim).

Problem badawczy został zdefiniowany jako identyfikacja procesu przekształcania się regionu Krajny w nowy i ważny obszar dla rozwoju turystyki. Identyfikacja została oparta na analizie genezy i kształtowania przestrzeni turystycznej tego obszaru. Takie sformułowanie problemu implikuje postawienie pytania badawczego, na które Autorka zamierza odpowiedzieć w wyniku przeprowadzonych badań: „na ile peryferyjność położenia historycznej Krajny (z dala od dużych aglomeracji miejskich) i istnienie na jej terenie potencjału turystycznego (przyrodniczego i kulturowego) wpłynęło na wykształcenie zjawiska ruchu turystycznego stanowiącego podstawę powstania i rozwoju przestrzeni turystycznej obszaru?”. Umożliwiło to sformułowanie następującej hipotezy badawczej: „Peryferyjność położenia Krajny względem dużych miast Polski oraz bogactwo przyrodnicze i kulturowe regionu stanowią współcześnie istotny potencjał turystyczny warunkujący napływ turystów, które łącznie implikują powstanie i rozwój przestrzeni turystycznej”. W zakres weryfikacji hipotezy wchodzi: 1. analiza przestrzeni turystycznej Krajny wraz z prób rekonstrukcji procesu powstawania i rozwoju przestrzeni historycznej Krajny m.in. poprzez kategoryzację walorów turystycznych i ocenę stanu zagospodarowania turystycznego, 2. określenie stopnia postrzegania (niejasne, czy chodzi o „stopień postrzegania”, czy raczej ob. „postrzeganie stopnia” – uwaga rec.) atrakcyjności turystycznej Krajny przez

odwiedzających oraz przedstawicieli władz samorządowych, 3. analiza ruchu turystycznego, 4. określenie związków przestrzeni turystycznej Krajny z obszarami rynkowymi.

Jako zakres merytoryczny określono przestrzeń turystyczną Krajny. Zakres przestrzenny został natomiast zdefiniowany jako obszar Krajny w rozumieniu historyczno-politycznym, obejmujący przedrozbiorowy powiat nakielski zredukowany do obszaru 19 współczesnych gmin. Czasowy zakres badania został wyznaczony czasem prowadzonych badań terenowych i obejmuje on głównie lata 2008-2010; tylko w niektórych przypadkach Autorka uwzględnia dynamikę analizowanych zjawisk, obejmując badaniem lata wcześniejsze. Na uznanie zasługuje wykorzystanie w pracy zróżnicowanych źródeł informacji – zarówno wtórnych, jak i pierwotnych, pozyskanych w wyniku badań terenowych. Te ostatnie wiązały się z przeprowadzeniem i opracowaniem znacznej liczby ankiet (1596 ankiet, z tego 1233 wykorzystano po odrzuceniu niekompletnych).

Realizacji głównego celu pracy, jakim jest weryfikacja hipotezy badawczej, został podporządkowany układ rozprawy. Została ona podzielona na 6 rozdziałów, w tym numerowane: wstęp (1) oraz podsumowanie i wnioski (6). Struktura pracy jest zasadniczo spójna i logiczna, odpowiada poruszanej problematyce badawczej.

Część wstępna zawiera przedstawienie problemu badawczego oraz celu i zakresu pracy, następnie charakterystykę metod badawczych i wykorzystanych źródeł, a także przegląd wykorzystanej literatury. Kolejny rozdział (2 - „Walory turystyczne Krajny”) zawiera kolejno próbę identyfikacji (w tym delimitacji historycznej) i określenia tożsamości terytorialnej obszaru Krajny, charakterystykę jej położenia geograficznego, następnie opis walorów przyrodniczych i kulturowych oraz próbę oceny walorów turystycznych w świetle przeprowadzonych badań ankietowych. Pewnym mankamentem takiego układu treści jest niespójność tytułu i treści rozdziału. Podrozdziały 2.1 i 2.2 nie dotyczą walorów turystycznych, w związku z czym wskazane byłoby bądź podzielenie rozdziału na dwie części, bądź też zmiana jego tytułu na bardziej ogólny.

Rozdział 3 dotyczy materialnej bazy turystyki i zawiera typowe dla podobnych opracowań treści charakteryzujące poszczególne komponenty bazy turystycznej, a także omówienie procesu kształtowania się zagospodarowania turystycznego badanego obszaru. W tej ostatniej części rozdziału Autorka przeprowadziła badania archiwalno-inwentaryzacyjne, sięgając źródeł z okresu międzywojennego. Efektem finalnym tych badań jest próba typologii gmin według kryterium czasu powstania, lokalizacji i rodzaju zagospodarowania turystycznego.

Rozdział 4 dotyczy ruchu turystycznego. Jest to najbardziej obszerna część pracy (85 stron), w której przedstawiono wyniki badań na temat m.in. wielkości, struktury, sezonowości i form ruchu turystycznego, ponadto zidentyfikowano obszary źródłowe tego ruchu. Prezentowane w tym rozdziale typologie gmin dotyczą zasięgu przestrzennego oraz znaczenia dla recepcji ruchu turystycznego. Charakterystyka odwiedzających region została oparta na badaniach terenowych. Uwzględniono tu przede wszystkim formy spędzania czasu przez odwiedzających, formy organizacji pobytu i jego czas. Efektem tych badań jest skonstruowanie profilu sylwetki odwiedzających Krajnę, z wykorzystaniem informacji o strukturze odpowiedzi na pytania zawarte w ankiecie oraz dane pochodzące z tzw. metryczki respondenta.

Interesującą częścią tego rozdziału jest opracowanie „cyklu życia przestrzeni turystycznej Krajny”, przedstawione m.in. w postaci graficznej (ryc. 4.23). Wyróżniono w nim trzy fazy cyklu pierwotnego – od średniowiecza (pielgrzymowanie do miejsca objawień, a od XVII w. do sanktuarium w Górze Klasztornej) do 1945 r. oraz cztery fazy cyklu właściwego – od 1945 r. do współczesności. Kolejny element analizy – charakterystyka kształtowania się przestrzeni turystycznej Krajny – oparta została na częstotliwości przyjazdów i wieku respondentów. Autorka podjęła tu interesującą próbę zrekonstruowania procesu powstawania i rozwoju przestrzeni turystycznej Krajny w oparciu o informacje o czasie pierwszego przyjazdu respondentów (ryc. 4.25). Badanie to obarczone jest podstawowym błędem wynikającym z bardzo zróżnicowanej liczby respondentów w określonym wieku: na podstawie znikomej liczby wskazań pierwszych pobytów od lat 40-tych do lat 80-tych XX w. nie można wykazać ilościowego rozwoju zjawiska w badanym przedziale czasu. Rozdział kończy charakterystyka kształtowania się przestrzeni turystycznej badanego obszaru, która – ujmując rzecz bardziej precyzyjnie – jest próbą określenia kształtu przestrzeni turystycznej respondentów na podstawie popularności i częstotliwości odwiedzanych miejsc.

Rozdział 5 traktuje kształtowanie się przestrzeni turystycznej Krajny z punktu widzenia analiz statystyczno-matematycznych. W poszczególnych podrozdziałach Autorka zastosowała metody analizy wielozmiennej, w tym metodę składowych głównych, pozwalającą na ustalenie i wyjaśnienie istnienia ukrytych struktur w regionie, a także metodę aglomeracyjną i metodę k-średnich. W rezultacie zastosowania pierwszej z wymienionych metod uzyskano potwierdzenie niektórych wyciągniętych wcześniej wniosków, a także ich pewne uszczegółowienie. Dotyczy to m. in. wyboru miejsc oddalonych od większych skupisk ludności, rzadziej zaludnionych, na miejsca destylacji turystycznej, dużej roli czynnika

krajobrazowego oraz znaczenia zagospodarowania turystycznego, szczególnie jeśli występuje ono w bliskim sąsiedztwie atrakcyjnych jezior i obszarów ekologicznie czynnych. Wykazano ponadto malejące znaczenie czynnika odległości w wyborze miejsca destylacji turystycznej wobec wzrastającej mobilności społeczeństwa. Hierarchiczną metodę aglomeracji wykorzystującą zasadę najbliższego sąsiedztwa wykorzystano jako podstawę klasyfikacji przestrzennej jednostek tworzących obszar badań. Stwierdzono przy okazji znaczne podobieństwo struktury przestrzeni turystycznej Krajny w latach 1988 i 2010. Powyższe badanie zostało uzupełnione (i zweryfikowane) poprzez analizę podobieństwa przy zastosowaniu procedury k-średnich.

W części 6 zostały zawarte uwagi podsumowujące i wnioski końcowe.

Praca wypełnia określoną lukę badawczą dotyczącą problematyki turystycznej dla badanego obszaru. Reprezentuje ona wysoki poziom merytoryczny i poznawczy, mogąc służyć jako uzupełniające źródło danych (kompilacja wielu informacji rozproszonych o charakterze wtórnym oraz wybranych danych zebranych w terenie) mogących posłużyć z czasem jako materiał porównawczy. Opracowanie ma spójny charakter i, pomimo drobnych uchybień, obszernie i szczegółowo przedstawia stan, a w niektórych aspektach także rozwój, turystyki na terenie Krajny. Wybór obszaru badań został podyktowany m. in. peryferyjnością jego położenia, co znalazło odzwierciedlenie w sformułowaniu hipotezy badawczej. Głównym odniesieniem teoretycznym jest stosunkowo mało znana w Polsce teoria ośrodków peryferyjnych, sformułowana przez W. Christallera ponad dwie dekady po słynnej teorii miejsc centralnych. W wyniku przeprowadzonych badań empirycznych i zastosowanych procedur statystyczno-matematycznych Autorce udało się zweryfikować postawioną na wstępie hipotezę, a „przy okazji” zweryfikować główne tezy Christallera. Najważniejsze ustalenia Autorka ujęła w czterech punktach, które mają charakter bardziej uniwersalny i nie odnoszą się wyłącznie do badanego obszaru:

- 1) najważniejszym czynnikiem decydującym o wyborze miejsca destynacji turystycznej jest krajobraz stanowiący pewną kompleksową całość,
- 2) peryferia stają się głównym kierunkiem wyjazdu podczas okresów wakacyjnych,
- 3) typowymi miejscami dla turystyki są peryferia obszarów zurbanizowanych, które dzięki turystyce rozwijają się ekonomicznie,
- 4) długość pobytu w regionie recepcyjnym wzrasta wraz z odległością od aglomeracji.

Na uznanie zasługuje zastosowanie w pracy zróżnicowanych ujęć i metod badawczych. Zasługującym na szczególną uwagę ujęciem wydaje się być rozdz. 4.2, w

którym Autorka charakteryzuje cykl życia przestrzeni turystycznej Krajny. Z powodzeniem zastosowano również metody analizy statystycznej i przestrzennej, w tym metodę składowych głównych, analizę skupień, metodę bonitacji punktowej i in. Do drobnych uchybień, znamionujących jeszcze pewien brak wyczucia „matematycznego” można zaliczyć np. zapisywanie wartości wskaźnika Perkala (średnia wartości standaryzowanych) z dokładnością do 4 cyfr po przecinku, albo podawanie wskaźnika gęstości sieci miast w przeliczeniu na 1 km² powierzchni ogółem (zamiast np. na 1000 km²), co skutkuje występowaniem wartości liczbowych z dwoma zerami po przecinku i w efekcie określeniem wartości wskaźnika jako „śladowa” (s. 43).

Do niedociągnięć metodycznych należy zaliczyć zastosowanie metody bonitacji punktowej w układzie gmin. W badaniach nad przestrzenią turystyczną stosuje się zwykle pola podstawowe o kształcie geometrycznym, niezależne od aktualnych struktur administracyjnych. Ze względów praktycznych (zwykle jest to praca na mapach topograficznych) za pole podstawowe przyjmuje się na ogół kwadrat o boku 1x1 km; mając jednak na uwadze, że obszar badań jest rozległy, rzędu 3200 km², Autorka mogła zastosować kwadraty o boku 2 km (około 800 jednostek na obszarze badań) lub choćby 3 km (około 350 pól). Zastosowanie określonej metody do tak dużych powierzchniowo jednostek, jakimi są gminy (kilkanaście jednostek w obrębie obszaru badań), wydaje się być nadmiernym uproszczeniem w opracowaniu, jakim jest rozprawa doktorska, a wartość takiej waloryzacji wydaje się być zaledwie przybliżona. Sporym uproszczeniem w implementacji ww. metody jest też wykorzystanie tylko ogólnodostępnych danych dotyczących całych jednostek administracyjnych (lesistość, jeziorność, obszary chronione prawnie), z pominięciem tych cech terenu, których odczytanie wymagałoby większego zaangażowania czasowego (deniwelacje, długość linii brzegowych lasów i jezior itp.). Użycie metody bonitacyjnej w wersji uproszczonej jest mało pracochłonne, w związku z czym można było ją wykorzystać do porównania stopnia atrakcyjności gmin badanego obszaru do obszarów otaczających. Błędem metodycznym jest natomiast stosowanie wielkości bezwzględnych obok względnych (liczba jezior o pow. 1 ha i więcej obok udziałów wyrażonych w procentach), co przy zróżnicowanej wielkości jednostek odniesienia jest informacją myłą.

Dość ciekawie rozwiązana została kwestia waloryzacji wybranych elementów środowiska kulturowego, a także zestawienie ocen walorów turystycznych Krajny w świetle przeprowadzonych badań ankietowych, w ramach której porównano opinie strony podażowej (samorządowcy) i popytowej (osoby odwiedzające). Niesatysfakcjonujące wydają się być wnioski płynące z zaobserwowanych różnic, ponieważ dominujące przypadki zaniżonej

samooceny atrakcyjności turystycznej w niektórych gminach (niższe oceny mieszkańców niż osób odwiedzających) nie mogą wynikać z „bezkrytycznego sposobu myślenia gospodarzy regionu bazującego na przekonaniu, że turyście można sprzedać (pokazać) dosłownie wszystko (bez względu na rodzaj i jakość zasobów turystycznych czy poziom faktycznego zainteresowania nimi ze strony turystów)...” (s. 84).

Przykład innego błędu interpretacyjnego znajduje się na stronie 143. Na podstawie informacji, że około 80% odwiedzających region Krajny turystów stanowią Polacy, Autorka rozprawy wyciągnęła wniosek, że „Dogodne położenie regionu badawczego, z dala od dużych aglomeracji miejskich, wpływa na atrakcyjność turystyczną Krajny dla około 80% Polaków”.

Do kategorii mankamentów interpretacyjnych zaliczyć należy brak (są to pojedyncze sytuacje) odniesień przestrzennych – np. w sformułowaniu: „... obszar badawczy wykazuje się największym stopniem peryferyjnego położenia względem 27 dużych miast kraju...” (s. 49) nie wiadomo do jakich jednostek przestrzennych Krajna była porównywana, ponieważ można wskazać inne obszary w Polsce o podobnej lub większej peryferyjności mierzonej odległością od dużych miast.

Nieprawidłowe (s. 38) jest zakwalifikowanie wskaźnika gęstości zaludnienia (na 1 km²) do grupy kryteriów ekonomicznych; dobór niektórych innych wskaźników peryferyjności jest również nieco niefortunny, na co wskazuje końcowa klasyfikacja jednostek przestrzennych, w szczególności rozpatrywanych z punktu widzenia społecznego kryterium peryferyjności: końcowe miejsca w Polsce zajmują takie województwa, jak mazowieckie, dolnośląskie i pomorskie, natomiast Krajna, zaraz za podkarpackim, podlaskim, świętokrzyskim i lubelskim (województwa tzw. ściany wschodniej) cechuje się niskim stopniem peryferyjności.

Kolejnym minusem opracowania, na który należy zwrócić uwagę, jest niedostateczne wykorzystanie ujęcia dynamicznego, a niekiedy wnioskowanie o kierunkach zmian na podstawie stanu z czasu badania.

Po stronie pewnych uchybień w ocenianej rozprawie należy odnotować błędy związane z pisownią; dla pełnego obrazu całości trzeba jednak nadmienić, że mają one charakter incydentalny i nie utrudniają odbioru pracy:

- błędy interpunkcyjne – wśród błędów tego rodzaju zdarza się stosowanie znaków przestankowych w sposób automatyczny, zwłaszcza przed „że” i „który”, co nie zawsze daje prawidłowy efekt (np. s. 10, wiersz 6: „... z terenu udało się zebrać 1596 ankiet spośród, których po wstępnej weryfikacji odrzucono 363 sztuki...”);

- błędy gramatyczne lub stylistyczne – np. s. 16, na końcu 2. akapitu: „Największe znaczenie w ewolucji poglądów na kształtującą się teorię przestrzeni turystycznej w owym czasie odegrali...”;

- błędy pojęciowe/lapsusy językowe – np. używanie określenia „grunty rolne” (s. 45) – zamiast „użytki rolne”, „badania archiwalno-inwentarskie” (s. 119) – zamiast inwentaryzacyjne, „kształt dendrogramów” (s. 14) – zamiast dendrytów, czy „peryferyjność położenia obszaru badawczego zarówno pod względem geograficznym, administracyjnym, etnograficznym, dialektycznym...” (s. 6) (nauka o dialektach nosi nazwę dialektologii).

Błędy o charakterze redakcyjnym są również nieliczne i dotyczą łatwych do naprawienia usterek występujących w tabelach i rycinach. Przykładowo: w tab. 2.6 niepotrzebnie użyto barwę czerwoną (podwójne wyróżnienie – również krojem czcionki), ryc. 2.1 i in. – brak nazw pozwalających na identyfikację jednostek przestrzennych, reprodukcja na ryc. 2.12 (s. 60) jest słabo czytelna (mogłaby być większa).

Podsumowując wnioski z niniejszej recenzji, należy stwierdzić, że:

- **problem badawczy** został sformułowany prawidłowo;
- **struktura pracy** jest jasna, zwięzła i logiczna;
- **przyjęta metodologia badań** – zróżnicowana i na ogół adekwatna do podjętego tematu (przy uwzględnieniu pewnych uwag zawartych wyżej);
- **dobór, znajomość, analiza i interpretacja źródeł** – na ogół prawidłowa, pomimo nielicznych uchybień interpretacyjnych i zastosowania niektórych metod (np. waloryzacji turystycznej obszaru) w wersji uproszczonej;
- **umiejętność poprawnego i przekonującego przedstawienia wyników oraz zwięzłość jasność i poprawność redakcyjna** – ogólnie na dobrym poziomie, przy pewnych zastrzeżeniach dotyczących stylistyki, interpunkcji i nielicznych braków dopracowania graficznego;
- **oryginalność i nowatorstwo rozprawy** – zaletą pracy jest wykorzystanie i skompilowanie wielu zróżnicowanych źródeł informacji pierwotnych i wtórnych (ankiety, statystyki, dane archiwalne i in.) oraz szerokie spektrum zastosowanych metod; na uznanie zasługuje też rzadkie w polskiej literaturze dotyczącej turystyki odniesienie się do koncepcji teoretycznej Christallera i jej weryfikacja;
- **dobre strony rozprawy i jej główne wady** – w świetle przytoczonych wyżej argumentów stwierdzam, że elementy pozytywne rozprawy zdecydowanie przeważają nad jej niedostatkami; mankamenty pracy są na ogół niewielkie, a większość z nich może być

poprawiona podczas ewentualnego przygotowania rozprawy do publikacji; nie przysłaniają one pozytywnego obrazu całości – praca jest dojrzała, całościowo koncepcję badań oceniam wysoko, źródła danych i metody badawcze zostały dobrane prawidłowo, a uzyskane wyniki są istotne.

Konkludując, pracę doktorską Pani mgr Moniki Kozłowskiej-Adamczak pt. „Przestrzeń turystyczna Krajny” oceniam wysoko. W moim przekonaniu spełnia ona ustawowe wymagania stawiane rozprawom doktorskim, co upoważnia mnie do wysunięcia wniosku o dopuszczenie mgr Moniki Kozłowskiej-Adamczak do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Dariusz Skowron